

КУЛТУРАТА НА РАННОДЪРЖАВНИТЕ ФОРМАЦИИ НА ОСТРОВ КРИТ – СЪРЦЕТО НА МИНОЙСКАТА ЦИВИЛИЗАЦИЯ

Мая Иванова

Остров Крит представлява едно обособено пространство, чиито особености на културата се засилват благодарение на взаимодействията с Египет, както и с другите страни от Предна Азия (Попов 2004, 25). Самата минойска култура във времето на своето развитие и залез е толкова своеобразна и оригинална, че спокойно може да се определи като един неповторим и загадъчен момент от историята. Момент, който оставя трайни следи в съзнанието на историци и археолози, които и до днес се опитват да разгадаят онези, които дълго пътуват в годините и се преплитат една в друга загадки – загадките от културата на древната минойската цивилизация. Настоящата работа представлява опит за очертаване и анализиране на основните характеристики, свързани с появата, развитието и окончателния залез на минойската цивилизация, като е обърнато и по-голямо внимание на въпроси, които до известна степен остават спорни и будят интерес. Тези въпроси са от едно по-особено естество и към тях се подхожда с един по-задълбочен анализ, съответно подкрепен от твърдения и хипотези, които създават реална представа за това какво всъщност представляват минойците и как тяхната култура влиза в контекста на всички последвали ги събития –

от момента на тяхната поява до момента на техния окончателен упадък. Така на остров Крит тази култура се развива и процъфтява най-рано, като може би едни от най-забележителните са дворците – тези които са и опорна точка при изясняването на културно-историческия облик на древноминойското общество. Несъмнено те са тези, чрез които се постига възходът както в държавно-политическото, така и в културното развитие на минойската цивилизация. Безспорен е фактът, че макар и частично, те са запазени при това хилядолетия напред, като по този начин остават в историята като един истински и неповторим шедьовър.

Остров Крит се намира в най-южната част на Егейско море и е един от най-големите острови в Източното Средиземноморие (Попов 2008, 222), (обр. 1)¹. Благодарение на археологическите проучвания, проведени от сър Артър Еванс (обр. 2) в периода (1893–1931) г. минойската култура се разделя съответно на три периода :

1. ранно-минойска (3000–2000) г. пр.Хр.
2. средно-минойска (2000–1600) г. пр.Хр.
3. късно-минойска (1600–1300) г. пр.Хр. (Попов 2004, 20).

На базата на тази периодизация ще опитам да открия основните моменти, свързани с общественото и икономическо развитие на острова от началото на III хил. пр.н.е. до появата на първите раннодържавни формации от началото на II хил. пр.н.е. В най-общ план в началото на III хил. остров Крит се намира на едно по-високо ниво на развитие в сравнение с обществата от Материкова Гърция и другите острови в Егейско море (Попов 2008, 223). Като важна причина за това може да се изтъкне стратегически важното му местоположение. Той заема едно централно място, което налага изключително благоприятни връзки с Близкия Изток и най-вече с Египет. Трябва да се отбележи също, че на острова по археологически данни са констатирани различни видове предмети като скараabei, амулети и други, които навеждат на мисълта, че най-ранната култура тук може да бъде повлияна до известна степен от културата на обществата от Изтока. С други думи може да се предположи, че съществува някакъв синтез между културата на местните общества с тази от Древния Изток. Това е твърде логично, ако се погледне и от една

¹ Изображенията нямат цитат, защото са извлечени от интернет.

друга гледна точка, а това са именно дворцовите ансамбли, например от Египет, които се характеризират с един определено подчертан религиозен характер, откъдето се обособяват и функциите на владетеля, които се свързват преди всичко с религиозния живот. Така и тук с формирането на първите раннодържавни формации в началото на II хил. пр.н.е., изразени най-ярко чрез дворците в Кносос, Фестос и Малия могат да се открият известни сходства със страните от Изтока. От една страна сходство може да се потърси във функциите на владетеля, който по подобие на този от Изтока притежава главни жречески функции и от друга страна и в самите дворци, в които може да се потърси връзка с религията. Твърде важно е да се отбележи, че по подобие на страните от Изтока и на остров Крит се забелязва силен икономически и обществен просперитет, несъмнено повлиян от връзките, които се създават и запазват изключително дълго време и несъмнено главен фактор и за обособяването на раннодържавните формации в началото на II хил. пр.н.е., които през следващите векове достигат своя връх на развитие.

Критските дворци, известни най-вече от периода XX–XVIII в. пр.н.е. се зараждат на базата на бързото обществено и икономическо развитие на острова, вследствие на което се наблюдава постепенното разлагане на родовите отношения и от там обособяването на първите раннодържавни формации. На първо място трябва да се отбележи, че се наблюдават силни сходства в издигането и развитието на отделните центрове, което веднага навежда на мисълта, че най-вероятно културата на острова като цяло преминава сложен път на развитие. Накрая обаче се обособява като култура с общи възгледи и тенденции, характерни за всички раннодържавни формации. Не следва обаче да се търсят никакви особени различия в нейното налагане, утвърждаване и възприемане съответно от различните центрове. В крайна сметка нейните носители в една или друга степен преминават по един сходен, еднотипен път на развитие. Възникват обаче и далеч по-сложни въпроси: По какъв начин протичат взаимоотношенията между обособилите се центрове? Влизат ли те в конфликт или се съюзяват? Напълно вероятно е между тях да съществуват противоречия, породени от амбиции за доминация и превъзходство над острова. От археологически и други данни се знае, че в самото начало на издигането си най-силни са владетелите на Кносос и Фестос (Попов, 2008, 214). Напълно възможно е всеки от тях да иска

съответно доминация над другия. Трябва да се погледне и от друга гледна точка. Не може да се изключи наличието на някакви съюзни отношения между обособилите се центрове, и то най-вече с цел защита на целия остров от някакви външни посегателства (Попов 2004, 21). За периода XVIII–XVII в. пр.н.е. разкопките обаче са категорични, че няма следи от военни разрушения (Попов 2008, 21). Следователно може да се направи изводът, че през този период остров Крит се намира в относително спокойно положение. Малко по-късно обаче той преживява катастрофално поражение. Този факт поражда и редица въпроси, които са предмет на разглеждане малко по-късно.

Както вече се спомена, Крит е един от най-забележителните острови, тъй като лежи на кръстопътя на най-оживените търговски пътища в Средиземно море, откъдето не е случаен и фактът, че най-големите му градове възникват близо до брега (Ривкин 1983, 12, обр. 3). В началото на II хил. пр.н.е. в критските градове – Кносос, Фестос и др. са построени и известните царски дворци, чиито особености в архитектурното устройство и високото им културно-историческо значение ще бъдат разгледани накратко и констатирани.

Най-забележителният дворец е този на цар Минос, намиращ се в Кносос, (обр. 4). Гърците го наричат лабиринт, защото човек може да се изгуби в него (Баро, Биго 2006, 31). Той се намира на издигнато, но равно място, като същевременно има сравнително правоъгълен план, (обр. 5), който наподобява много този на двореца в Мари (Бобчев 1966, 67). Когато се говори за дворците обаче несъмнено трябва да се отбележи и тяхното вътрешно устройство. В центъра на двореца в Кносос се намира голям открит двор, като от западната му страна са разположени официалните помещения, а от другата му страна са частните (Мелерш 1978, 54). Съответно главните входи се намират от северната и южната страна (Ривкин 1983, 12, обр. 6). Твърде интересни са и жилищните стаи, парадните зали, светилищата и царските апартаменти, площадките за култови, театрални спектакли и ред други помещения, които придават изтънчен и луксозен вид на Кносоския дворец (обр. 7, 8). Една отличителна особеност на дворците от острова са и т.нар. изкуствени колони с една необичайна форма: тялото им се разширява отдолу нагоре (Ривкин 1983, 14, обр. 9). Наред с всичко това трябва да се отбележат и велико-

лепните фрески по стените на двореца, комфортните помещения за къпане, безупречната система за канализация, както и многобройните складове, като всичко това кара някои археолози да смятат, че Кносоският дворец е преди всичко място за удоволствия и развлечение (Никитов 1981, 72). Много типични са междинните кулоари и стълбища, както и шахтите за въздух и светлина (Ваклинов 1973, 114). Искam обаче да обърна внимание и на едно твърдение на проф. Вундерлин, който смята, че дворецът съвсем не е място за живеене, а по-скоро представлява религиозна сграда, посветена на култа към смъртта, като се базира най-вече на следните факти :

1. липсват кухненски помещения и конюшни в двореца;
2. строителният материал, който се използва за направата на двореца – гипс, е материал, който е доста нетраен (Никитов 1981, 74).

Като цяло тази хипотеза не е приета от болшинството от учени. Защо обаче са построени толкова много помещения, каквито са регистрирани за двореца в Кносос, щом няма да бъдат постоянно обитавани? Не е ли достатъчно, ако тази сграда е предназначена за някакви култови обреди, да съществуват само няколко помещения, в които съответно да се извършат определените ритуали? Напълно логично е в двореца да има определени места, в които да се извършват религиозни ритуали, още повече с оглед на това, че владетелят притежава върховните жрчески функции. Да се приеме обаче твърдението, че като цяло дворецът представлява някаква сграда с култово предназначение, смятам, че не е напълно обосновано, защото по този начин се подчертава само една от неговите функции – сакралната. Що се отнася до въпроса за строежа му от гипс може да се помисли в друга насока. Евентуалното използване на гипса поради това, че е сравнително удобен материал и тъй като имаме сведения, че в двореца живеят малко хора (Никитов 1981, 74), най-вероятно не представлява някакъв особен проблем да се подновява периодично. С това завършва и характеристиката за двореца в Кносос, като съответно се преминава към следващия – този във Фестос (обр. 10).

Планът на двореца във Фестос наподобява твърде много Кносоския. И при него имаме навигирана площадка с изложение на запад, челна фасада със зъборез, както и каменна скамейка покрай стените (Бернандини 2007, 97). Регистрирана е и театрална площадка със стъпала

(обр. 11, 12), за които се смята, че са използвани като седалки, като друга такава площадка е открита и в Кносос, чието предназначение е най-вероятно за театрални представления и церемонии (Бобчев 1966, 98). За разлика от Кносоския дворец обаче във Фестос не са открити помещения, известни като магазините (Бобчев 1966, 98). Едно много забележително откритие е и танцувалната площадка, която по размери е по-голяма от съответната в Кносос и повече прилича на място за танци и представления (Мелерш, 1978, 61). В т.нар. помещение с огнище археологът Луи Перниер е открил малък глинен диск, известен като „Дискът от Фестос“ (Бернандини 2007, 97, обр. 13). Този диск е много интересен, тъй като в неговите символни изображения, учените разпознават първобитно силабично писмо на някакъв непознат език, въпреки че няма никаква прилика с известните от тази зона Линеар А и В (Попов, 2004, 97).

Като цяло този дворец най-вероятно отразява амбициите на своя владетел или това е цар Радамант, брат на цар Минос (Бернандини 2007, 97). Най-вероятно иска да се издигне и наложи като първостепенна, обществена и политическа сила на острова, от една страна чрез издигането на дворец, прототип на Кносоския, и от друга, чрез въвеждането на иновация, каквато може да бъде потърсена именно в споменатия по-горе диск.

На свой ред следва да бъдат отбелязани и още два дворца – единият в Агия Триада (обр. 14), а другият – в Малия. Този в Агия Триада се намира западно от Фестос и е определен като лятна резиденция на фестоския владетел. По всяка вероятност тази резиденция потвърждава още веднъж стремежа на владетеля ѝ да изпъкне на преден план и да се наложи като водеща фигура в цялостния живот на остров Крит през минойския период. Дворецът в Малия, който след първото си разрушаване претърпява сравнително по-малки поправки от другите големи дворци е със сходен на останалите дворцови комплексни план (Ваклинов 1973, 114). По подобие на водопроводната и канализационна мрежа от Кносос и тук е регистрирана такава, представена от много цистерни, които осигуряват изобилна вода на обитателите (Ваклинов 1973, 114).

Изводът, до който се достига от направената характеристика, е следният: явно не съществуват никакви открити военни действия между отделните центрове при разрушаването на първите и след това вторите

дворци на о-в Крит. Очевидно тук съществува някакъв вид надпревара между отделните владетели относно техните постижения в материалната култура. В крайна сметка победител явно е този в Кносос, защото единствено и само този център успява да се запази и наложи като водещ в цялостния живот на остров Крит за дълго време напред.

След като накратко бяха разгледани устройството и по-значимите особености на дворцовите комплекси следва да се обърне внимание и на един друг важен въпрос. Както вече се спомена периодът XX–XVIII в. пр.н.е. се охарактеризира като спокоен, преминаващ без особени сътресения. В началото на XVIII в. пр.н.е. обаче дворците, както и много други места са разрушени (Попов, 2004, 21). Така възниква и въпросът: На какво се дължи това внезапно катастрофално явление? Разглеждат се няколко гледни точки, които до известна степен дават отговор на въпроса, но несъмнено пораждаат и отделни въпроси, на които се обръща по-особено внимание. Едно от най-известните твърдения е свързано с възникването на земетресение на границата между XVIII и XVII в. пр.н.е. (Богданов 1985, 5). То възниква на базата на естеството на тектоничните особености в тази зона на Егейско море (Попов 2008, 224). Интересно обаче е да се отбележи, че точно в тези пластове археологически данни е констатирана липсата на ценни бронзови и златни изделия, което навежда на мисълта, че дворците най-вероятно са ограбени още преди катастрофата (Попов 2004, 21). Съществува и друго твърдение, като това, че укрепването и засилването на отделните царства в периода XX–XVIII в. пр.н.е. може да доведе до противоречия между тях, свързани съответно със стремеж към хегемония, откъдето е твърде вероятно да се породят и открити военни действия. Няма достатъчни основания за това, тъй като липсват най-вече следи от пожари, които обикновено остават при различни нашествия (Попов, 2004, 21). Всичко може да се сведе до следното: най-вероятно възникват някакви противоречия между отделните царства, които обаче не достигат до открити военни действия, като същевременно пораждаат стремеж към естествена защита на населението, което започва постепенно да напуска местата, които обитава и същевременно укрива своите богатства. Напълно възможно е и точно по това време да възниква и земетресение именно поради естеството на тектоничните особености в тази зона. Интересен е и фактът, че малко по-късно дворците по тези места са подновени, като точно Кносос доминира над останалите

критски центрове. Напълно вероятно е той да започва политика на хегемонизъм още преди разрушителните действия и сега през този период просто да се наблюдава продължаване на неговия възход сред останалите дворци на острова. Наред с всичко това трябва да се отбележи и фактът, че със застрояването на дворците се показва още веднъж водещата роля на остров Крит както в културния, така и в обществен, икономически и политически живот сред егейските общества. Факт е обаче, че към 1500 г. пр.н.е. животът тук отново прекъсва. Най-често като причина за това се изтъква изригването на вулкан на остров Санторини (Богданов 1983, 5). Единствено и само Кносоският дворец продължава да е обитаван през следващите години, което показва още веднъж неговата водеща роля. За известно време в него налагат властта си ахейците, като малко по-късно се установят и дорийците, които в крайна сметка заличават до известна степен т.нар. критско-микенска цивилизация.

И така, какво остава да се каже за Егейския свят освен това, че представлява един сложен именящ във времето обхвата си историко-географски комплекс от етнокултурни райони, който достига през III–II хил. пр.н.е. толкова силна степен на развитие, че в съвременността е определен като най-ранната европейска цивилизация (Барсело, Тачева 1993, 317). Когато сър Артър Еванс разкрива руините на Кносос в Крит се налага и убеждението, че между развитието на микенската култура към XIV–XIII в. пр.н.е. и наченките на архаична Гърция от VIII в. пр.н.е. съществува рязко и продължително прекъсване (Шаму 1979, 27). Всъщност загадките на средиземноморския остров остават и до днес в по-голямата си част са неразгадани. Ще съумеем ли чрез паметниците на изкуството, които древните критяни ни оставят да вникнем в тяхната история, да опознаем самите тях, а от там и тяхната култура – това може би остава най-голямата загадка на съществуващата хилядолетия преди нас цивилизация от остров Крит.

БИБЛИОГРАФИЯ

Баро, Биго, 2006: Ж. К. Баро, Г. Биго. История на света от праисторически времена до наши дни. София, 2008.

Барсело, Тачева, 1992: П. Барсело, М. Тачева. История на древните общества. София, 1992.

Бернадини, 2007: Е. Бернадини. Книга за археологията – великите открития, места и находки на древните цивилизации. София, 2007.

Бобчев, 1966: С. Бобчев. История на архитектурата на стария свят. София, 1966.

Богданов, 1989: Б. Богданов. История на старогръцката култура. София, 1989.

Ваклинов, 1973: Ст. Ваклинов. Археология, ч. 1. София, 1973.

Мелерш, 1978: Х. Мелерш. Минойският Крит. София, 1978.

Никитов, 1981: Ст. Никитов. Древни цивилизации. София, 1981.

Попов, 2008: В. Попов. История на стария свят. Велико Търново, 2008.

Попов, 2004: Д. Попов. Древните общества и култури. София, 2004.

Ривкин, 1983: Б. Ривкин. Антично изкуство. София, 1983.

Шаму, 1979: Ф. Шаму. Гръцката цивилизация. София, 1979.

ПРИЛОЖЕНИЕ

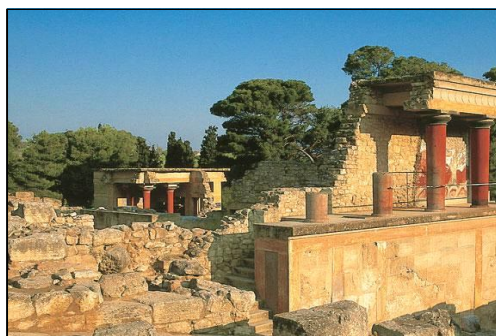
Обр. 1. Карта на Егейското крайбрежие

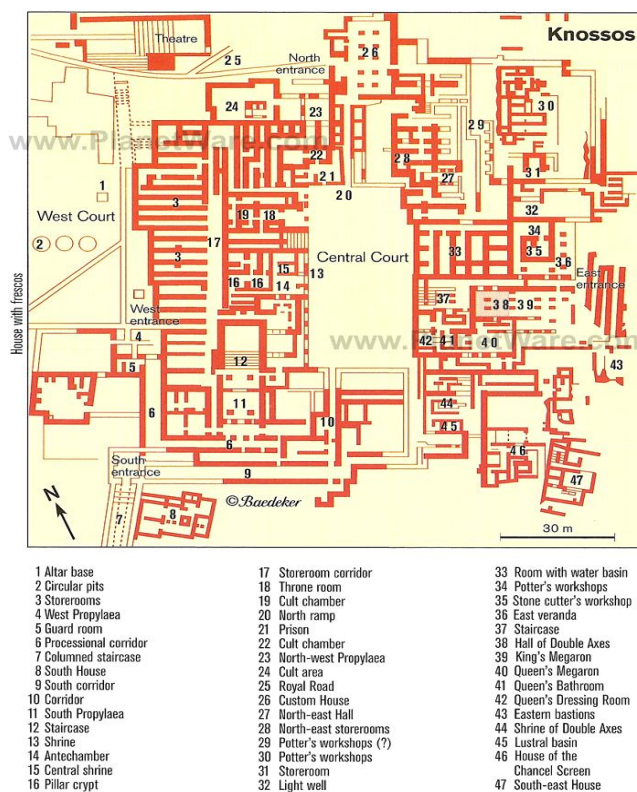
Обр. 2. Сър Артър Еванс

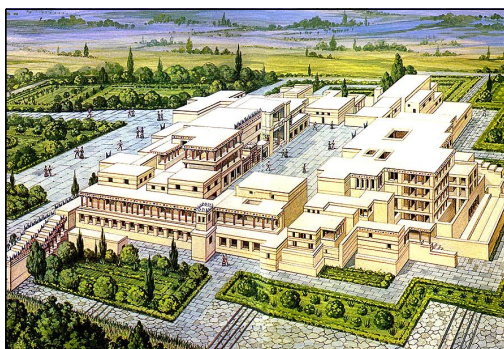
Обр. 3. Карта на по-значимите центрове от остров Крит

Обр. 4. Руините на двореца в Кносос

Обр. 5. План на двореца в Кносос

Обр. 6. Графична възстановка на двореца в Кносос

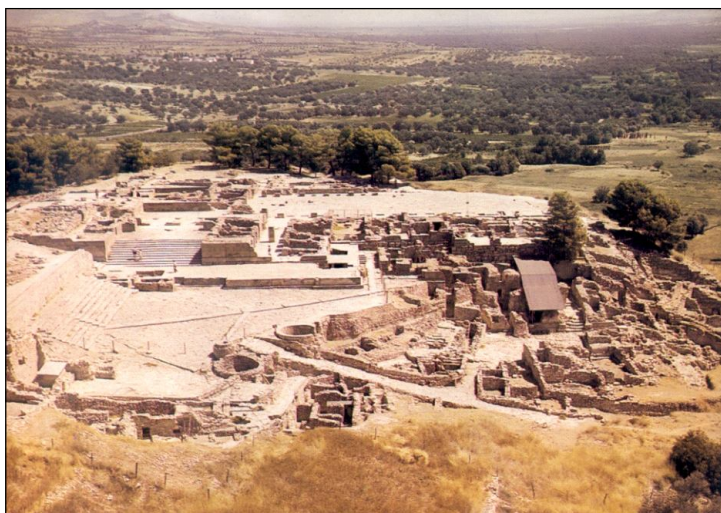
Обр. 7. Стаята с делфините от двореца в Кносос

Обр. 8. Тронната зала от двореца в Кносос

Обр. 9. Колоните от двореца в Кносос

Обр. 10. Руините от Фестос

Обр. 11. Стъпалата от централната площадката във Фестос

Обр. 12. Централната площадка във Фестос

Обр. 13. Дискът от Фестос

Обр. 14. Част от руините от Агия Триада